

První světová válka a obyvatelstvo českých zemí

LUDMILA FIALOVÁ*

The First World War and the Population of the Czech Lands

Abstract: Approximately 100 thousand men of Czech origin died during the wartime operations in the years 1914 to 1918. The majority were aged between 23 and 35. The reproductive losses have been estimated at another 610 thousand (550 thousand children that were never born due to the absence of a man in the household and another 60 thousand civilian dead). In 1914 the population in the Czech territories numbered 10 million 283 thousand, in 1919 this number decreased to 9 million 921 thousand. The ratio of men to women decreased (in 1920 there were 92.5 men to every 100 women). This imbalance in age frequency, a result of the low birth rate, had a long term effect firstly on the number of marriages, then on the birth rate and eventually on the mortality rate. These long term effects were evidently still present at the close of the 20th Century.

Keywords: First World War, war losses, population of Czech lands

DOI: 10.14712/23363525.2014.7

Úvod

Důsledky válek na obyvatelstvo lze rozdělit do několika skupin. Jednak jsou to přímé ztráty na životech vojáků a civilistů během bojů (případně bombardování), jednak ztráty nepřímé, mezi něž se řadí například zhoršení zdravotního stavu vojáků i civilistů v důsledku strádání způsobeného válkou. Dále to mohou být výraznější změny v úrovni přirozené reprodukce, které ve svých důsledcích změni věkovou skladbu obyvatelstva. V souvislosti s válečnými akcemi se obvykle zvyšují migrace obyvatelstva; během válek civilisté opouštějí místa, kde se bojuje; po ukončení válečných operací se ale ne vždy vrátí zpět, někdy naopak následují další migrace, kdy se lidé přizpůsobují novým pořádkům. Do nepřímých důsledků válek se někdy řadí také případné změny hodnot či životního stylu, jež se mohou v delší časové perspektivě odrazit v charakteru lidské reprodukce.

První světová válka patří mezi ty události, které ovlivnily velmi významně obyvatelstvo v podstatě všech zemí, které se konfliktu zúčastnily. Byla to po delší době v Evropě válka velká, pro většinu zúčastněných zemí trvala déle než čtyři roky. Předložený příspěvek si neklade za cíl souhrnné vyčíslení ztrát či důsledků válečných akcí na obyvatelstvo, to již mnohokrát zpracovali jiní. Pokud jde o vyčíslení obětí v Evropě asi nejlépe Boris Uralnis [1963], přehledně naposledy pak Jacques Dupâquier [1999]. V předloženém příspěvku je pouze naznačeno, jak velké byly ztráty na životech a jak se válečné události let 1914–1918 odrazily ve skladbě obyvatelstva dnešní České republiky, a tak ovlivnily jeho další vývoj.

* Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc., Katedra demografie a geodemografie, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: ludmila.fialova@natur.cuni.cz.

Datové zdroje

První světová válka se uskutečnila v době, když se na území českých zemích sbírala již 140 let data o přirozeném pohybu obyvatelstva a jen tři roky po uskutečnění v pořadí již pátém moderním sčítání lidu. Obdobně tomu bylo v řadě dalších evropských zemí. Přesto jsou ztráty na životech touto válkou způsobené do určité míry výsledkem odhadů. V podmínkách českých zemí je tomu tak proto, že statisticky se podchycovaly události spojené s reprodukci obyvatelstva podle místa události; boje první světové války se odehrávaly daleko od území českých zemí a padlí či zemřelí vojáci proto nebyly demografickou statistikou zachyceni. Padlí v rakousko-uherské armádě se podle místa bydliště nerozlišovali. V té době se také nesledovalo stěhování obyvatelstva, nebylo možné tedy zjistit, kolik osob se odstěhovalo či přistěhovalo mimo jejich území (nejen do zahraničí, ale i do ostatních zemí monarchie).

Ztráty způsobené válkou se proto odhadly bilanční metodou, tj. zjistil se rozdíl mezi počtem obyvatel zjištěných při sčítání lidu v roce 1921 a 1910. Část tohoto rozdílu jde však na vrub emigraci (především pro období 1. 1. 1911 až červenec 1914); v letech 1919–1921 je naopak zapotřebí uvažovat určitou reemigraci související s vyhlášením samostatného Československa. Demografové pak odhadli, jak velký podíl z tohoto rozdílu připadal na válečné ztráty. Takto byla data publikována spolu s prvními výsledky sčítání lidu z roku 1921 [Sčítání 1924: 37]; nyní se běžně používá odhadů Vladimíra Srba [Demografická příručka 1982: 301; resp. Srb 2004: 206]. V mezinárodních odhadech data za české země nefigurují, protože ty byly v té době součástí Rakousko-Uherska; některých dat za jiné země je ale možno použít k dokreslení charakteru válečných ztrát obecně (například informace o skladbě zemřelých vojáků dle věku).

Datová základna dostupná pro ostatní evropské státy se potýká se stejnými problémy. Proto je možné, že se v literatuře čtenář setká s různými údaji. Zde uvádím data publikovaná v rozsáhlé práci Borise Uralnise [1963], která vyšla v českém překladu pod názvem *Války a evropské obyvatelstvo. Lidské ztráty ozbrojených sil evropských zemí ve válkách XVII.–XX. století*, respektive v příslušných kapitolách druhého a třetího svazku *Dějiny evropských populací*, které jsou dílem rozsáhlého kolektivu badatelů; oba svazky editovali Jean-Pierre Bardet a Jacques Dupâquier [1998; 1999].

Data rakouského sčítání lidu 1910 a československého 1921 jsou do značné míry srovnatelná, obojí byla zpracována na bázi přítomného obyvatelstva. Z doby jejich konání ale vyplývá, že proběhla buď téměř tři roky před počátkem války (31. 12. 1910) nebo dva a půl roku po jejím ukončení (15. 2. 1921), takže bezprostřední stav před válkou či po ní vlastně nezachycují. Ze statistiky přirozené měny je známo, že se například úroveň sňatečnosti zvýšila výrazně hned v letech 1919 a 1920, takže komparace skladby obyvatelstva dle rodinného stavu již o bezprostředních důsledcích války neinformuje, respektive její výpovědní hodnota je dost omezena.

Pak jde ještě o problém pojmů. Co se vlastně označuje pojmem válečné ztráty? Podle Uralnise se obvykle ztráty způsobené vojenskými operacemi rozdělují na padlé, raněné, postižené kontuzí, zajaté a nezvěstné (tj. padlí, jejichž smrt nebyla zjištěna, anebo ti, kteří za nezjištěných okolností padli do zajetí), tj. do ztrát jsou zahrnuti nejen zemřelí, což jsou ztráty z pohledu demografického, ale všichni, kteří jsou „ztrátou“ z vojensko-operačního pohledu. Vojáci dále rozlišují bojové a nebojové ztráty; bojové ztráty jsou *padlí a zemřelí*:

padlí zabiti v boji (včetně utonulých na lodích), včetně zemřelých ještě na bojišti, vojáci, kteří zemřeli několik hodin po zranění, například vykrvácením, protože se jim nedostalo včas lékařské péče; *zemřelí na zranění* – všichni, co jsou podchyceni statistikou v péči zdravotnické služby (přitom se může lišit čas, jak dlouho po zranění jde o padlého v bitvě či zemřelého na zranění [Urlanis 1963: 19–20]).¹

Demografie uvažuje pouze zemřelé, tedy celkové počty padlých a zemřelých. Jenže se navíc zabývá i dalšími demografickými důsledky války, tj. dopady na úroveň reprodukce (například snížení intenzity sňatečnosti a porodnosti civilního obyvatelstva válčícího státu, zvýšení úrovně úmrtnosti civilního obyvatelstva), a pak důsledky na věkově pohlavní skladbu obyvatelstva, z níž také vyplývají určité následky (například nepoměr pohlaví v určitém věku apod.). Snaží se tak vyčíslit tzv. reprodukční ztráty.

Evropský kontext

K Velké válce v letech 1914–1918 došlo v době, kdy se reprodukční režim obyvatelstva většiny evropských zemí již několik desetiletí měnil. Ve velké části Evropy již probíhala první demografická revoluce, která se vyznačovala snižováním počtu dětí narozených v rodinách a také zlepšováním úmrtnostních poměrů, na počátku 20. století zejména zlepšováním úrovně úmrtnosti kojenců a malých dětí. Což ale stále ještě generovalo poměrně vysoké přirozené přírůstky obyvatelstva [Pavlík – Rychtaříková – Šubrtová 1986: 506 ff]. V zemích, kde tyto změny probíhaly již delší dobu, se začaly také projevovat první symptomy demografického stárnutí (snižování podílu dětí v populaci). Pro téměř celou Evropu byla také charakteristická značná emigrace. V letech 1850–1930 opustilo Evropu přibližně 52 milionů osob [Poussou 1998: 246]. Tato emigrace vypuknutím války téměř ustala.

Druhá okolnost, kterou je třeba mít na paměti, souvisí s tím, že ve střední a západní Evropě se po roce 1815 po ukončení válek s Napoleonem příliš neválčilo. Válečné konflikty, jež sice zcela neustaly, byly poměrně krátké (poslední větší byly prusko-rakouská válka v roce 1866 a prusko-francouzská v letech 1870–1871). Války na Balkáně sice pokračovaly, jak se postupně jednotlivá území osvobozovala z tureckého područí, ale ty, na nichž participovalo Rakousko-Uhersko, nebyly příliš krvavé. Urlanis odhadl, že od ukončení válek s Francií a Napoleonem v roce 1815 až do července roku 1914 padlo v Evropě ve všech zemích dohromady asi 846 tisíc vojáků, z toho ale Rakousko-Uhersko ztratilo jen asi 43 tisíce vojáků [Urlanis 1963: 147].

Válka vyhlášená Rakousko-Uherskem Srbsku v červenci 1914 však přerostla v rozsáhlý konflikt. Díky specifické politické situaci, kdy některé státy chtěly vyvolat konflikt za každou cenu, se stal atentát na následníka habsburského trůnu záminkou k započetí válečných operací, nejprve na Balkáně proti Srbsku, ale rychle se otevřely fronty na hranicích italsko-rakouských a německo-francouzských, a pak i na hranicích s Ruskem. Válka se posléze rozšířila i na další kontinenty a ukončena byla až v roce 1918. Evropské země do ní mobilizovaly více než 62 miliony mužů, což znamená, že se bojů účastnila zhruba čtvrtina mužské populace. Ztráty na obyvatelstvu se později statistici pokusili vyčíslit. Nešlo

¹ Situaci komplikuje problematika nezvěstných, protože nezvěstní jsou zařazováni mezi zemřelé či padlé někdy až po dlouhé době po ukončení operací, když je osud jednotlivých mužů dodatečně ověřen.

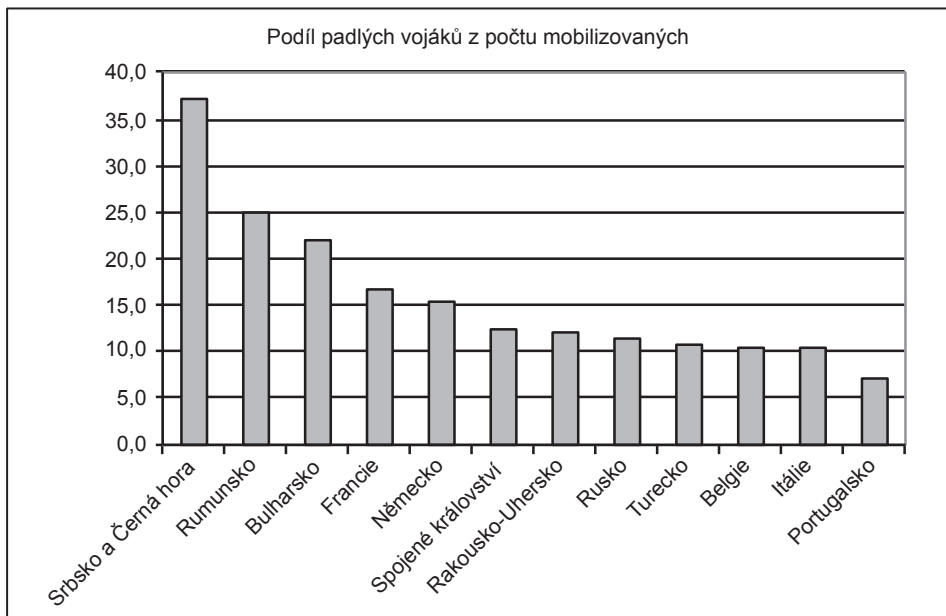
to snadno, separátní smlouvy s Ruskem a mírové smlouvy ve Versailles a v Saint Germain totiž překreslily politickou mapu střední a východní Evropy včetně Balkánu. Značná území ztratilo Německo, Rusko, Turecko, z mapy zmizelo Rakousko-Uhersko, samostatnosti se dočkaly Estonsko, Finsko, Litva a Lotyšsko, Polsko, nově se konstituovaly Československo a Jugoslávie, ale také Albánie, nedlouho po válce získaly samostatnost Irsko a Island, k Řecku byla připojena část Thrákie a ostrovy v Egejském moři. V nových hranicích se ocitly nejen Rakousko a Maďarsko, ale i Bulharsko a Rumunsko. Hranice Ruska byla posunuta k východu. Nové státní hranice byly vymezovány zpravidla bez ohledu na hranice předchozích administrativních celků. Již tato okolnost znamenala, že se ztráty na obyvatelstvu daly jen obtížně zjistit, zpravidla zůstalo jen na úrovni odhadů.

Boris Uralnis odhadl válečné ztráty evropských zemí za první světové války na 8,5 milionu osob. Pokud se připočtou i 2 miliony obětí chřipky z let 1918–1920, kterých by zdaleka nebylo tolik, kdyby obyvatelstvo před tím tolik nestrádalo, počet přesáhne 10 milionů, ztráty na nenarozených se odhadují asi na 15 milionů [Dupâquier 1999: 9]. A tak ani v roce 1920 nedosahoval počet obyvatel Evropy stavu v polovině roku 1914. Odhad počtu obyvatel Evropy včetně asijské části Ruska pro předvečer první světové války je zhruba 450 milionů osob, pro rok 1920 je asi o 5 milionů nižší [tamtéž]. Početně nejvíce doplatily na válku země největší: více než 2 miliony padlo na frontách Němců, Rusů zahynulo 1,8 milionu, Francouzů 1,3 milionu; při přepočtu na stav obyvatelstva v roce 1910 respektive 1914 to bylo u Německa 3,0 %, u Francie 3,2 % a Spojeného království 2 %. Jestliže se počty zemřelých vojáků dají do poměru s počty mobilizovaných, jsou údaje zcela jiné (tab. 1) a dokládají nestejnou technickou úroveň válčících zemí [Bardet – Dupâquier 1999: 80].

Tabulka 1: Počty mobilizovaných a zemřelých vojáků ve vybraných evropských zemích za první světové války (v tisících)

Země	Mobilizovaní	Zemřelí
Belgie	365	38
Bulharsko	400	87,5
Francie	7 891	1 327
Itálie	5 615	578
Německo	13 200	2 037
Portugalsko	100	7
Rakousko-Uhersko	9 000	1 100
Rumunsko	1 000	250
Rusko	15 798	1 811
Spojené království	5 704	715
Srbsko a Černá hora	750	278
Turecko	2 998	325
Celkem	62 821	8 553,5

Zdroj: [Bardet – Dupâquier 1999: 80]

Graf 1: Padlí

Zdroj: [Bardet – Dupaquier 1999: 80]

Největší část obětí války tvořili mladí muži. Do války byli mobilizováni muži zhruba ve věku 15–50 let. Ze skladby padlých v rakousko-uherské armádě (tab. 2) lze vyčíst, že 53 % byli muži narození v letech 1886–1895, kterým by tedy bylo na konci války 23–32 let. Také armády Francie nebo Německa vykazovaly obdobnou věkovou skladbu zemřelých vojáků [Urlanis 1963: 521–522].

Tabulka 2: Skladba padlých a zemřelých vojáků v rakousko-uherské armádě v letech 1914–1918 podle roku narození

Generace narozených	Počet padlých	
	v tisících	v %
1865–1870	11	0,9
1871–1875	58	4,8
1876–1880	107	8,9
1881–1885	189	15,8
1886–1890	271	22,6
1891–1895	367	30,7
1896–1900	196	16,3
Celkem	1 199	100

Zdroj: [Urlanis 1963: 522]

V zemích, jejichž armády nejvíce zasáhly do bojů, se významně změnil poměr pohlaví v neprospěch mužů ve věku zhruba 20–50 let: například ve Francii a v Německu v roce 1920 připadalo na 100 žen pouze 91 mužů [Dupâquier 1999: 9]. Obraz by byl ještě pochmurnější, kdyby se připočetli i invalidé a další lidé, jejichž zdraví bylo podlomeno důsledky strádání. Zásah první světové války do demografického obrazu byl ve věkových pyramidách zemí, které se jí účastnily, patrný ještě ve druhé polovině 20. století a v řadě z nich ve spojení s poválečnou kompenzační vlnou (které by nebylo nebýt války) stojí v pozadí dalších deformací věkové struktury, jimiž se řada evropských zemí, účastnicích se Velké války, vyznačovala v podstatě až do konce 20. století.

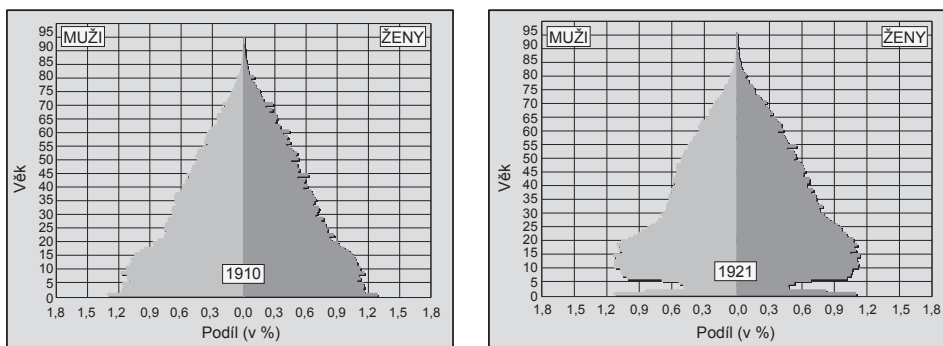
České země

Také v případě českých zemí zůstáváme při vyčíslení demografických důsledků Velké války na úrovni kvalifikovaných odhadů. Již v pramenném díle vydaném po sčítání 1921 je uvedeno při srovnání výsledků s daty sčítání 1910, že zjištěný rozdíl mezi výsledky bilance a přirozené měny zahrnuje kromě válečných ztrát i migrační saldo. Za úhrn českých zemí činil tento rozdíl 236 tisíc, což bylo ale bez části Těšínska [Sčítání 1924: 37]. Vladimír Srb později odhadoval skladbu válečných ztrát tak, že předpokládal 300 tisíc padlých ve válce (což asi zahrnuje i zemřelé na zranění), 550 tisíc jako ztráty na živě narozených a 60 tisíc v důsledku vyšší úmrtnosti civilního obyvatelstva [Srb 2004: 206; srov. též graf 5]. I když se někteří legionáři vraceli domů až na podzim 1921, takže při sčítání konaném v únoru ještě zachyceni být nemohli, jejich počty byly v relaci k celkovým ztrátám tak nízké, že tato okolnost celkovou bilanci či další strukturální data příliš neovlivnila. Více je ovlivnila prodleva sčítání od ukončení války.

Vzhledem k tomu, že válečné ztráty byly soustředěny do rozmezí čtyř let, se významně promítly ve věkově pohlavní skladbě obyvatelstva. Jak bylo zmíněno, poslední předchozí větší konflikt, v němž se zapojilo více mužů na území českých zemí, byla prusko-rakouská válka v roce 1866 (tedy padesát let před rozpoutáním první světové války). Poměrně nízké počty padlých v této válce ale nijak věkově-pohlavní strukturu celých českých zemí neovlivnily. Věková struktura zůstávala pravidelná až do roku 1910. Byla v ní pouze patrná vyšší emigrace, spíše mužů než žen ve středním věku, případně nastupující snižování počtu narozených dětí v nejmladším věku [srov. graf 2].

Po válce se snížilo zastoupení mužů ve věku 20–50 let a celkově se zhoršil poměr mužů a žen v populaci. V roce 1910 bylo při sčítání zjištěno, že na 100 žen připadlo 95,1 mužů, v roce 1920 činil tento poměr 92,5. Nepoměr byl ale velmi nerovnoměrný a týkal se především osob ve věku 20 až 50 let [srov. graf 6].

Zajímavě se úbytek mužů promítl do skladby obyvatel podle rodinného stavu. Na obrázcích 3 a 4 je zachyceno srovnání skladby mužů a žen podle rodinného stavu v letech sčítání 1910 a 1921. Bohužel v důsledku dvou a půl roku zpoždění po demobilizaci se již stihla uzavřít většina pro válku odložených sňatků, navázaly se nové známosti, které skončily sňatkem, a také se jistě opětovně provdala i část ovdovělých žen. Přesto je vidět, že v mladším věku bylo relativně více mladších mužů i žen ještě svobodných, než tomu bylo v roce 1910 a že se také snížily podíly osob žijících v manželství v mladších věkových skupinách. Vzestup zastoupení ovdovělých je také patrný, podíly vdov se zvýšily mezi ženami od pětadvaceti až do padesáti let věku.

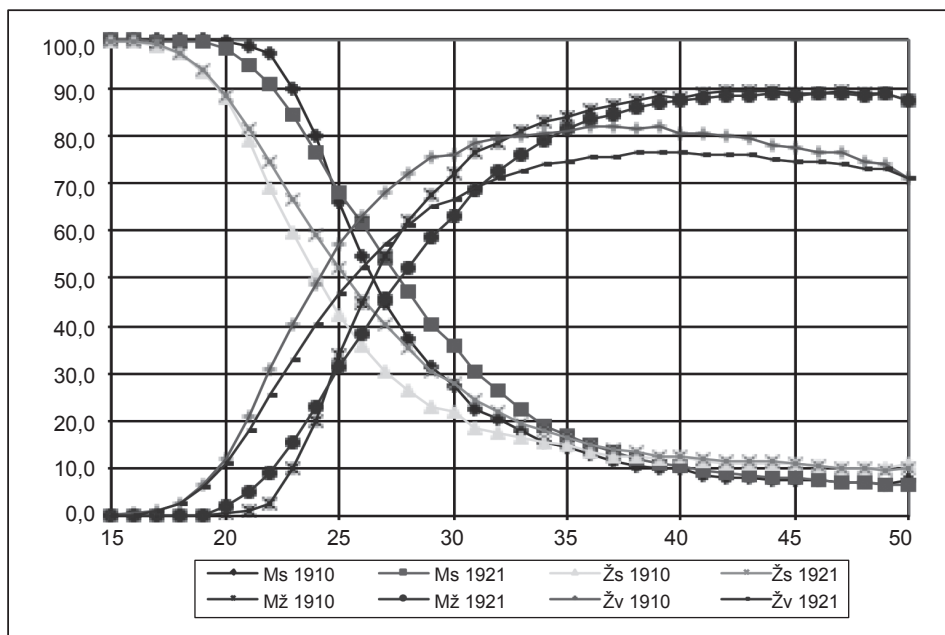
Graf 2: Věková skladba obyvatelstva českých zemí dle dat sčítání lidu 1910 a 1921

Zdroj: [Ergebnisse 1917; Sčítání 1924]

Za předpokladu, že by pro muže padlé ve válce platily v příslušném věku stejné rodinné poměry, jaké byly zjištěné v roce 1910, tak by se dalo odhadnout, že zahynulo asi 140 tisíc svobodných mužů, 157 tisíc ženatých mužů a asi 3 tisíce vdovců. To lze konfrontovat s realitou: v českých zemích byly v roce 1910 sečteny 482 tisíce vdov, v roce 1921 jich bylo 567 tisíc, vdov tedy přibýlo 85 tisíc, což znamená o 18 % více než v roce 1910. Vzestup je ale menší než dle teoretického propočtu skladby zemřelých mužů. Vdov přibýlo v absolutních i relativních číslech nejvíce v mladších věkových skupinách zhruba do 35–40 let, což ale zcela odpovídá ztrátám mužské populace.

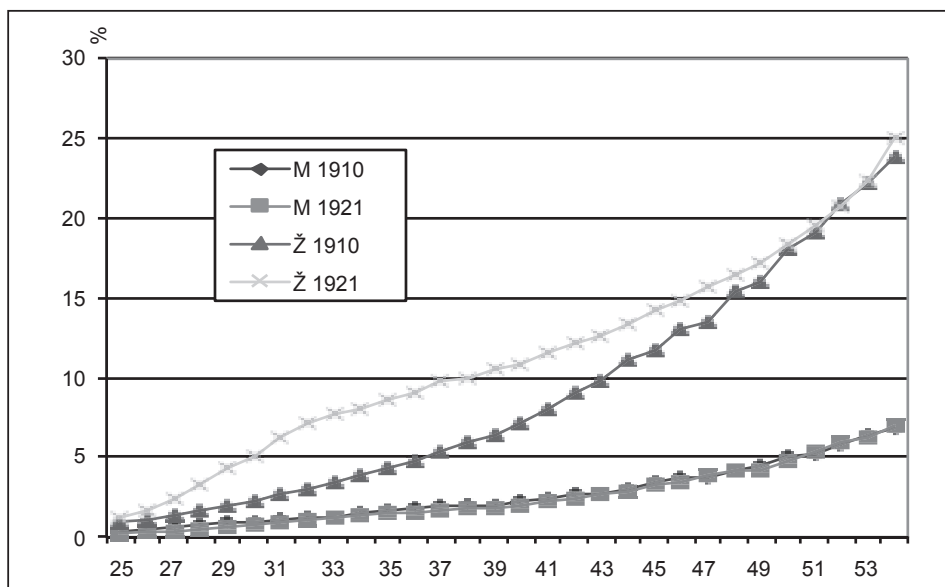
V důsledku válečných střetů ztratila řada dětí otce – počet osiřelých ale z dat statistiky dohledat nelze. Kdybychom předpokládali, že na jednu ovdovělou ženu připadly v průměru dvě až tři děti (šlo většinou o mladší ženy a pokles plodnosti teprve probíhal), pak by šlo asi o 120 až 170 tisíc dětí (budeme-li uvažovat jen přírůstek vdov ve věku 25–50 let, kterých přibýlo asi o 57 tisíc).

Dále je možné sledovat, zda se válečné události promítly ve skladbě zaměstnanosti obyvatel. Po odchodu mužů do války v roce 1914 zaujaly místo mnoha z nich ženy; nejpaprtnější to bylo na venkově, kde v zemědělství pracovali vlastně jen ženy, děti a staří lidé. Ale i provoz v průmyslových podnicích, ve službách, v úřadech byl zajišťován ženami v mnohem větší míře než před tím. Po návratu mužů z války se ale mnohé zase změnilo. Data sčítání 1921 nevykazují větší rozdíl v zaměstnanosti žen oproti roku 1910. Krom toho jsou v rámci kategorie samostatných mimo např. držitelů zemědělských usedlostí nebo majitelů provozoven uvedeni i osoby žijící z rent a podpor apod. Když porovnáme jen zastoupení žen pracujících jako úřednice, dělnice nebo služebné, to jest v námezdném poměru, mnoho se nedozvíme (tab. 3). Zaměstnanost dle těchto dat skoupila pouze u dvacetiletých žen. Data tak poněkud odporují rozšířené tezi, že se v důsledku první světové války zvýšila zaměstnanost žen. Šlo zřejmě spíše o strukturální změny v zaměstnanosti žen, nikoli v její intenzitě, jež se po návratu mužů vrátila na zhruba předchozí úroveň (ale jde o velmi složitou a širokou problematiku, že jí na tomto místě nelze řešit). Pokusila jsem se data doplnit o výsledky šetření v Berouně: tam se mezi roky 1910 a 1921 zvýšily podíly ekonomicky aktivních vdov ze 7,6 % na 12,7 %, zároveň se zvýšily počty a podíly domácností osamělých žen s dětmi z 2,0 % na 4,7 % z úhrnu domácností [Divišová 2006: 55].

Graf 3: Podíly svobodných a žijících v manželství podle věku a pohlaví v letech 1910 a 1921 v českých zemích

Zdroj: [Ergebnisse 1917; Sčítání 1924]

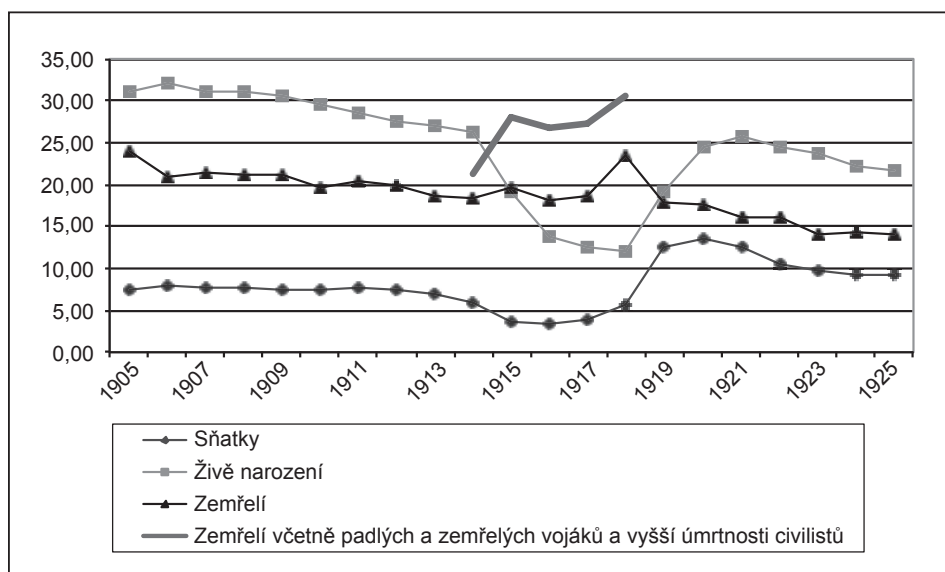
Graf 4: Ovdovělí

Zdroj: [Ergebnisse 1917; Sčítání 1924]

Tabulka 3: Podíl výdělečně činných žen v pracovním poměru (úřednic, dělnic a služebných) z počtu obyvatel dané věkové skupiny v letech 1910 a 1921

Věk	1910	Věk	1921	Rozdíl v bodech
včetně 15	5,45	0–15	2,27	–3,18
16–20	55,28	15–19	47,08	–8,21
21–25	41,83	20–24	42,81	0,98
26–30	27,54	25–29	28,58	1,04
31–35	22,94	30–34	22,31	–0,63
36–40	22,38	35–39	17,09	–5,29
41–45	21,75	40–44	15,92	–5,83
46–50	21,30	45–49	15,11	–6,19
51–55	19,83	50–54	14,22	–5,61
56–60	18,88	55–60	13,34	–5,54
16–60	30,55	15–50	27,31	–3,24

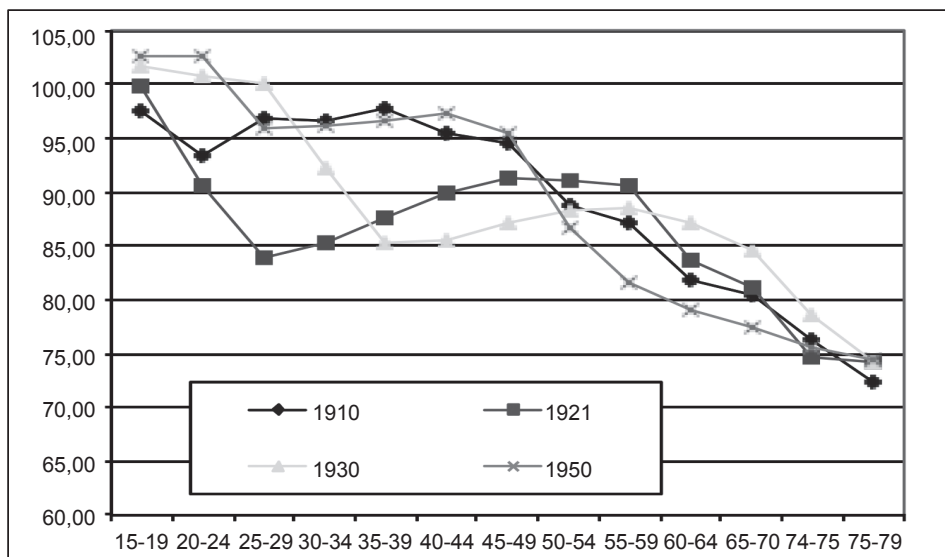
Zdroj: [Ergebnisse 1917; Sčítání 1924]

Graf 5: Přirozená měna

Zdroj: [Demografická příručka 1982: 89, 96, 301]

Zářez ve věkové skladbě, který vznikl v letech první světové války a který byl umocněn poválečnou kompenzační vlnou, se postupně přesunoval do vyššího a vyššího věku a ovlivňoval intenzitní ukazatele přirozené měny. V populaci České republiky byly deformace vzniklé během první světové války, patrné ještě v poslední dekádě 20. století, nyní již zanikly.

Graf 6: Index maskulinity podle věku, obyvatelstvo českých zemí v letech 1910–1950

Zdroj: [Ergebnisse 1917]

Závěr

První světová válka si vyžádala více než 10 milionů obětí, jen z českých zemí zahynulo na frontách více než 300 tisíc mužů, a patří jí zřejmě nezáviděníhodné druhé místo, pokud jde o počet obětí v rámci evropských konfliktů. V podmínkách českých zemí také hluboce narušila legitimitu rakouské moci a rakouských institucí a otevřela cestu k rozsáhlým společenským změnám [Musil 1998: 281]. V tom je její další neoddiskutovatelný význam, neboť právě tyto důsledky ovlivnily následující vývoj významněji než válečné a reprodukční ztráty a deformace věkové struktury.

První světová válka přispěla zřejmě také ke zpřesnění metod demografické analýzy. Již v meziválečném období byl v demografickém výzkumu patrný přechod od ukazatelů založených na jednoduchých hrubých mírách (vztahovaných k úhrnu populace) na míry uvažující velikost jednotlivých věkových skupin (věkově specifické) a na míry standardizované (přepočítávané na vhodně zvolený věkový standard, aby se tak odstranily vlivy měnící se skladby obyvatelstva ve věcích například vyšší úrovně sňatečnosti, plodnosti nebo úmrtnosti). Za takový často používaný standard byla velmi často volena věková skladba obyvatelstva Švédska, země, jež se první světové války neúčastnila.

Literatura

- Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques (eds.) [1998]. *Histoire des populations de l'Europe II. La révolution démographique 1750–1914*. Paris: Fayard.
- Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques (eds.) [1999]. *Histoire des populations de l'Europe III. Les temps incertains 1914–1998*. Paris: Fayard.

- Becker, Jena-Jacques [1999]. Les deux Guerres mondiales et leurs conséquences. In. Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques (eds.). *Histoire des populations de l'Europe III. Les temps incertains 1914–1998*. Paris: Fayard, s. 74–92.
- Dějiny obyvatelstva českých zemí*. [1996]. Praha: Mladá fronta.
- Demografická příručka*. [1982]. Praha: SEVT.
- Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern [1917]. *Österreichische Statistik. Neue Folge I*. Wien: Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei.
- Divišová, Tereza. 2006. *Struktura rodin a domácností v Berouně v letech 1910 a 1921*. Diplomová práce. Praha: PŕF UK.
- Dupâquier, Jacques [1999]. Introduction. In Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques (eds.). *Histoire des populations de l'Europe III. Les temps incertains 1914–1998*. Paris: Fayard, s. 9–22.
- Musil, Jiří [1998]. Česká společnost 1918–1938. In *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, s. 267–310.
- Pavlík, Zdeněk – Rychtařiková, Jitka – Šubrtová, Alena [1986]. *Základy demografie*. Praha: Academia.
- Poussou, Jean-Pierre [1998]. Migrations et mobilité de la population en Europe à l'époque de la révolution industrielle. In. Bardet, Jean-Pierre – Dupâquier, Jacques (eds.). *Histoire des populations de l'Europe II. La révolution démographique 1750–1914*. Paris: Fayard, s. 231–285.
- Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921*. I. díl. [1924]. Praha: Státní úřad statistický.
- Srb, Vladimír [2004]. *Tisíc let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum.
- Urlanis, Boris C. [1963]. *Války a evropské obyvatelstvo. Lidské ztráty ozbrojených sil evropských zemí ve válkách XVII.–XX. století*. Praha: Naše vojsko.

Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc. (nar. 1947) vyučuje historickou demografii a dějiny obyvatelstva evropských zemí na Katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Badatelsky se soustřeďuje na metodické otázky historickodemografického výzkumu v podmínkách České republiky a na dlouhodobé tendence vývoje obyvatelstva, zejména sňatečnosti a porodnosti obyvatelstva České republiky. Autorsky se podílela na monografii Dějiny obyvatelstva českých zemí (1991), společně s Lumírem Dokoupilem, Eduardem Maurem a Ludmilou Nešládkovou vydala publikaci Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století (1999). Ve spolupráci s Danou Hamplovou, Milanem Kučerou a Simonou Vymětalovou připravila k tisku Představy mladých lidí o manželství a rodičovství (2000) a s Borisem Burcinem, Jitkou Rychtařikovou a kol. monografii Demografická situace České republiky. Proměny a kontexty 1993–2008 (2010). Je členkou redakční rady časopisů Demografie a Historická demografie.